

نگاهی به موسیقی استان سیستان و بلوچستان

چگونگی و زمان پیدایش موسیقی

درباره چگونگی و زمان پیدایش موسیقی میان محققان اختلاف وجود دارد، اما آنچه محقق به نظر می رسد آدمی قبل از آنکه تکلم و صوت را آموخته باشد با هنر موسیقی کم و بیش آشنا بود زیرا وزن‌ها و آهنگ‌ها و حتی آواهاییکه از حنجره اش بر می آمد نخستین گامها در راه پیدایش و ظهور موسیقی بود. در اینکه نخست وزن وجود داشت و سپس صوت به وجود آمد، تردیدی نیست. اما آلات موسیقی نیز به نوبه خود ابتدا از استخوان و سپس از وسائل زهی مانند روده و تارهای گیاهی سرانجام از سیم ساخته شد.

بشر از لحظه تولد با موسیقی زاده شده و می شود، اولین آهنگ و نوای گریه نوزاد قبل از دیدار مادر به او آگاهی می دهد که نوزادش زنده به جهان هستی پا گذاشته و نوزاد با شنیدن طپش های (آوای) قلب مادر آرامش می یابد. بنابراین موسیقی قبل از زبان و گفتار به وجود آمده است.

بشر از ابتدای زندگی قبل از کلام و آغاز سخن گفتن خواسته های خود را در مواقع شادی، غم، ترس، پیروزی و احساس خطر با نواهای مختلف به یکدیگر منتقل می کردند.

در آغاز صداهای مختلف در طبیعت بزرگ ترین راهنمای بشر نخستین بوده است. ترنم باران در برگ های درختان و زمین و دریا _ رعد و برق برخاسته از ابرها _ صدای امواج دریا و رودخانه و آبشارها، صدای مختلف بادها _ نواهای مختلف پرندگان و حیوانات همه و همه به آنها الفبای موسیقی و آواها را می آموخت و بشر مانند آنها صداها را تقلید و بازسازی می کرد و تقلید این آواها اولین زبان او بود (زبان موسیقی قبل از الفبای گفتار آغاز شد)

موسیقی آدمیان نخستی به هر شکل و صورتی که بود جنبه روحانی داشت و وقتی موسیقی به قالب ترکیب در آمد و ریتمیک شد باز هم در ستایش و نیایش خدایان و امور دینی به کار افتاد. موسیقی همواره راه کمال پیمود و مراسم مذهبی، هم موسیقی و هم شعر و رقص و نقاشی را تحت الشعاع خود قرار داد تا اینکه در قرن ششم پیش از میلاد بوسیله فیثاغورث موسیقی باریاضی در آمیخت و قواعد و اصول خاص و دقیقی یافت و نوسانات و فرکانس های آن فورمول ها و محاسباتی پیدا کرد.

شواهدی در دست نیست که انسان نئاندرتال با موسیقی آشنا بوده است؛ ولی تاریخ دانان پیدایش طبل و نی را از اندوگونسها می دانند. اندوگونسها در مناطق سرد و گرم و نی زار زندگی می کردند. معمولاً در مناطق گرم عده از درختان میان تهی می روید. زمانیکه باد از بالای نی ها می گذشت آواهای خوش آیند بشر را متوجه نی می نماید. بشر برای اولین بار از نی آلت موسیقی می سازد. پرندگانی به نام دارکوب زمانی که توسط منقار

خود در درختان می‌کوبیدند از آن درختان آواهای خوش آیند بدست می‌آمد. سپس بشر فرا گرفت که با ضربه زدن چوب کوچک بالای چوب بزرگتر بخصوص درختان که میانشان خالی باشد، صداهای خوش آیند به دست می‌آید. در مراحل اول بشر طبل را به مثابه زنگ خطر در مواقع اضطراری و شکار استفاده می‌نمود. بعداً برای اینکه دیگران بدانند در چه خطر و یا حالتی هستند انواع نواختن طبل‌ها را اختراع نمودند. در شبهای تاریک نی دف رقص آواز خوانی و پایکوبی می‌نمودند تا شب را با بیداری سپری نمایند. بدین ترتیب با نواختن نی و طبل در شبها تجاربشان بیشتر گردید. در انتهای این موسیقی در مدت ۵۰ الی ۷۰ هزار سال به موسیقی امروزی تبدیل گردید.

چگونگی و زمان پیدایش موسیقی در ایران

بررسی اشیا و آثار به دست آمده از منطقه بین النهرین نشان می‌دهد پیشینه موسیقی در فرهنگ بشر به هزاره سوم پیش از میلاد می‌رسد واژه معرب شده موسیقی از واژه «موزیکم» یونانی و موزیکوس لاتینی گرفته شده که در زبان فارسی، نوا _ آوا _ آهنگ _ ترانه یا سرود گفته می‌شود

دوره پیش از تاریخ _ دوران کشاورزی بشر در بین النهرین و ایران از هزاران سال پیش از میلاد آغاز شده و انسان به دلیل کار کردن روی زمین و همچنین برای کارهای دسته جمعی در کشاورزی و ساختمان سازی آهنگ ها و نواها برای پیشبرد کار ساخته است. چنانکه موسیقی زبان کار در کشورهای آفریقایی و بین النهرین و هند پدید آمد و بعدها برای خدایان نیز در مصر، یونان، هندوستان آهنگ ها پیشرفت کرد.

پیش از تاریخ در ایران _ در تپه چغازنبیل واقع در ۳۰ کیلومتری جنوب شرقی دزفول و ۹ کیلومتری جنوب خرابه های جندی شاپور (شهر قدیم ساسانی _ استقرارگاه سربازان شاهپور پادشاه ساسانی) که آرامگاه یعقوب لیث صفاری نیز در آن جاست، قطعه گل پخته به اندازه های ۲ در ۵ در ۸ سانتی متر به دست آمد که مربوط به ۳۵۰۰ تا ۳۰۰۰ پیش از میلاد است و در آن صحنه ای را از یک قایق نشان می‌دهد که چند نفر در کناره های قایق نشسته اند، یکی مشغول نواختن تنبک و دیگری سرنا و دیگری با دهان باز مشغول خواندن است و یک اسیر دست بسته را در قایق حمل می‌کنند. در این گروه رامشگران، می‌بینیم که نوازنده‌ای «چنگ» و دیگری «شیپور» و آن دیگر «تنبک» می‌نوازد. چهارمین رامشگر در این میان، خواننده‌ای است که «آواز» می‌خواند.

موسیقی در سیستان و بلوچستان

موسیقی سنتی سیستان و بلوچستان پهناورترین استان کهن دیار ایران همچون مشعلی فروزان به یادگار از دوره های مختلف فرهنگ و تمدن کهن ایران باستان را در اذهان به ارمغان می آورد .

طنین موسیقی سنتی و مذهبی سیستان و بلوچستان از شمال گرفته تا جنوب یاد آور خاطره های خوش و تلخی است که برگرفته از احساسات پاک و دلنشین مردم غیور و مرزدار کشورمان در این نقطه از ایران زمین است.

یکی از کهن ترین آثار تمدنی دنیا در منطقه فلات شرقی ایران در شهر سوخته از هزاره ای دورد در شمال استان برجای مانده است ،دشت زرنگاری که از نخستین کانون های استقراربشر و اولین تمدن های شهرنشین محسوب گشته ونقش به سزایی در ایجاد سایر مراکز تمدنی در دنیا داشته است که در زمینه های مختلف فرهنگی نشانه های از دانش و علم واندیشه را از نیاکانمان به یادگار دارد ، چه بسا اگر کاوشها ی باستانشناسی ادامه یابد در حوزه موسیقی نیز تاریخ موسیقی در دنیا را مثل خیلی از موارد دیگر با حقایق وعجایب بیشماری مواجه نماید .

مردمان سیستانی و بلوچ در شمال و جنوب سیستان و بلوچستان با خلاقیت و هنر خود که برگرفته از ذوق و سلیقه آنان است در زمینه موسیقی نیز در طول تاریخ حرف های زیادی برای گفتن داشته ودارندو نواها و ترانه های به یاد ماندنی را برگرفته از تمدنی کهن وفرهنگی بی بدیل وریشه دار به ارمغان آورده اند . .

موسیقی سیستان و بلوچستان از جمله هنرهایی است که به جهت شرایط خاص استان شاخص تر از دیگر استان ها بوده است.

زیبا ترین احساسات عرفانی و عمیق ترین دردهای اجتماعی و شورانگیزترین داستان های حماسی را هنرمندان سیستانی و بلوچ با زبان موسیقی بیان می کنند زیرا که سیستانی و بلوچ تعلق خاطر شدیدی به موسیقی بومی دارند.

به نقل از استاد بندانی موسیقی سیستان بر گرفته از حکمت معنوی ومولود فرهنگ اصیل این دیار و دارای قدمتی کهن است. در موسیقی سازی انواع سازهای محلی از جمله قیچک- نی- دایره- سرنا و ساز و دهل استفاده می گردد که توسط هنرمندان بومی در خور منطقه ساخته می شد و در کنار موسیقی آوازی و مقامی که بر گرفته از احساسات مردم است و ردیف ها و آوازاها به صورت دوبیتی ها- رباعی ها و لالایی ها همچنین موسیقی آوازی وسازی در کنار هم به مناسبت های مختلف اجرا می گردد.وبا توجه به اقلیم وجغرافیا ومسائل فرهنگی واجتماعی استان تحت تاثیر مذهب وبرخوردار از تاریخ کهن این قوم است .

موسیقی آوازی

*موسیقی در سیستان از تولد تا مرگ دخالت دارد، با دل و جان این مردمان عجین گشته و در گوشه گوشه زندگانی ایشان نقش ایفا میکند از همان ابتدای طول نوزاد موسیقی همراه و هم‌نوای گریه‌ها و خنده‌های کودک است در شب شش تولد وی به اصطلاح محلی ((شب خیر)) همراه با ساز و آواز تولد وی جشن گرفته شده و روح و روان کودک سیستانی و بلوچستانی با انواع ردیف‌ها و آوازهای سیستانی و بلوچستانی آشنا می‌گردد.

(آیکه :

دکتر زارعی در کتاب لالایی‌های ایرانی، اشاره‌ای درخشان به لالایی خواندن مادران ایرانی برای کودکان دارند؛ اینکه در این اشعار، مادر با لحنی دلنواز برای آرامش کودک از آلام و آرزوهای خود می‌گوید که در سیستان بایک نوع غم درونی مادر نیز از حس دوستی مادرانه برخوردار است. " چند نمونه سیستانی آن عبارتند از :

لالا لالا گل پونه به به تو رفته پی خونه

لالالالا گل گندم بابه تو رفته پی مردم

لا لا لا گلم باشی ..همیشه همدمم باشی

لا لا لا گل پونه پسر یا دخترم رفته در خونه

لالا لالا سیا دونه که بابات در بیابونه / لالا لالا خبر بیومه که بابات از سفر بیومه

لالا لالا خدای مه به حق بشنو نوای مه / به حق بشنو جوابم ده از ای غم‌ها نجاتم ده

لالا لالا گل زیره بابات رفته زن بگیره

همچنین برای نوزاد پسر نیز هنگام ختنه کرد (دست زدن) فرزند از یک تا سه شبانه روز به فراخور وضعیت مالی خانواده با دعوت از گروه موسیقی همراه با دهل و ساز و رقص و پایکوبی اشعار و ترانه‌های شادی نیز می‌خواندند.

در هنگام دندان در آوردن کودک مادر ابیات محلی زیبایی را برای نوزاد می‌خوانده است

*موسیقی آوازی در مراسم عروسی - در مراسم ازدواج نیز از انجاییکه هر مرحله از مراسم اصلاح خاصی دراد در مراحل مختلف از جمله ((آهنگ و ترانه سر تراشک در شب عقد داماد - حنابندان - درواکنه درواکنه - نه

نه مه کنجکه تونو - با با گل عروس - ای اقا میرزابیک - دوازده امام در گرابوردن و به خانه کردن و.. همراه با آلات موسیقی و نغمه ها وردیفه ای محلی اجرا میشده است (غزل خوانی آئینی به خصوص در بخش آئینهای سور نوعی دیگر از ترانه خوانی در موسیقی سیستان است. مانند موسیقی عروسی در شاخه های زیر: پشت درخانه عروس، سینی گردان ، حنابندان، سرتراشک، حمام بری، لینگوته (لباس پوشاندن) و بازگرداندن. آوازهای مراسم سوگواری:

*مراسم سوگواری سیستان نیز آوازهای مخصوص به خود را دارد. به سوگواری کردن ارده کردن یا (ارده کشیدن می گویند که همان رباعی خوانی (روایی یا رباعی کرد) است و معمولاً توسط زنان خوانده می شود.

کجا شه مادره چادر سفیدم کجاشه بابای راه امیدم

تمومه همسرو داره امیده منه مسکین ندارو هیچ امیده

مهمترین بخش موسیقی سیستان ترانه خوانی است که به آن «سیتک» می گویند. سیتک ها در قالب دو بیتی اجرا می شوند و بیشتر دارای چهار مصرع هم وزن هستند. قافیه ها الزامی به یک شکل بودن ندارند. می توان سیتکها را به چند دسته تقسیم کرد: تمثیلی ، برزگری، شبانی، توصیفی، کوچ ، عاشقانه، کنایی، طنز، رزمی و مذهبی !

(آواز سیتک :

سیتک به دوبیتی هایی گفته می شود که در مضامین مختلف سروده و خوانده می شود.

زنان و دختران سیستانی در شبهای رمضان گردهم جمع می شوند و به خواندن ترانه های سیستانی که به آن سیتک گفته می شود؛ می پردازند.

تصنیف ها و ترانه های قدیمی

برخی از آنها عبارتند از: لیلی جان، من به بازار می روم، سبزه گل، زلیخا، انار سیستانم، موکه مه کنجکه تونو و حنابندان(در بازکنید) و سرتراشک که در مراسم عروسی خوانده می شود.

(آوازهای کار:

در سیستان هنگام درو و برداشت محصول آوازهای مخصوص خوانده می شود. مانند آوازهای وزن گندم و آواز مشک زنی

آیین ها و مراسمات بسیاری در بین مردم سیستان رواج دارد که با موسیقی همراه است ، از جمله :

مراسم حشر : که آیین کهن لایروبی بستر رودخانه هیرمند است و در حال حاضر نیز این عمل در سیستان انجام می گیرد. در این مراسم هیچ سازی شرکت ندارد به جز صدای افرادی که در حین انجام کار ترانه هایی را با خود زمزمه می کنند.

مراسم جشن گندم : برگزاری جشن به مناسبت برداشت گندم و شکرگزاری برگزار می شود.

آیین های مذهبی : اعیاد و مراسم سحرخوانی و رمضان و مراسم عزاداری در ماه محرم.

آیین های ملی : جشن عید نوروز و سیزده به در که مردم به زیارت کوه خواجه می روند.

(موسیقی مذهبی در سیستان شامل سحر خوانی به همراه ساز کوبی- آوازهای نیمه رمضان اجرا می شود.

رمضونیکه :

آوازهای مخصوص ماه رمضان (جهت کسب اطلاعات بیشتر به تاپیک از رمضونیکه در سیستان تا هالوین در آمریکا در تالار مراجعه کنید)

آوازهای شبیه خوانی و تعزیه خوانی

(لوبتک :

نمایش ریتمیک بدون کلام باهمراهی دایره و حرکات موزون. این نمایش در سیستان به فراموشی سپرده شده است.

(الوکه :

آوازهای مولودی خوانی. الوکه، اشعاری است که در عروسی ها و جشن ها خوانده می شود . مضامین اشعار بیشتر مذهبی و عاشقانه است. این اشعار با همراهی دف و دایره و گاهها به همراه دهل و ساز اجرا می شود.

(بحث و بیت

گونه ای از مشاعره ادبی می باشد که در میان مردم سیستان رواج دارد؛ [۱] قالب شعری آن سیتک (دوبیتی) و ساز همراه آن دایره است . هر چند بسیاری از سیستانیان بدون دایره نیز بحث و بیت می کنند . شادی و پایکوبی به خصوص در میان زنان سیستانی از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده به طوری که در مناسبت های گوناگون، انواع مختلفی از مراسم شادی بخش به نمایش گذاشته می شدند؛

موسیقی آوازی

به نقل از استاد میری - ۱) منطقه فرهنگی سیستان که به گواه تاریخ تا نیمروز افغانستان شامل سیستان بوده لذا بسیاری از حقایق موسیقی سیستان ما در سیستان بزرگ نهفته شده و حال آنکه هیچ یک از موسیقیدانان سیستانی ما کاوشی در این زمینه نداشته اند. همچنین این حوزه فرهنگی تا جنوب خراسان ادامه و وجه تشابهاتی هم در موسیقی ما و خراسانی ها وجود دارد.

۲) نقش مذهب در موسیقی سیستان...

دایره (داره) :

دایره سازی است از خانواده آلات موسیقی کوبه ای که به آن دف نیز می گویند. در سیستان این ساز تنها سازی است که توسط زنان ساخته می شود و کاربردی عمومی تر دارد.

تولید آن بیش تر از هر ساز دیگر است و نواختن آن را تقریباً همگان و به ویژه زنان به خوبی بلدند و در مراسم جشن های عروسی و ختنه سوران مورد استفاده قرار می گیرد.

برای ساخت آن ابتدا چوبی (معمولاً از جنس تراشه ی بید) با ضخامت نیم سانتی متر را در آب می گذارند تا نرم گیرد و قابل انعطاف شود، سپس آن را به شکل دایره در می آورند. هنگامی که هنوز پوست (معمولاً پوست بز) خیس است، آن را روی دایره می کشند و با میخ های ریز به دیواره ی چوبی متصل می سازند.

قیچک

برای بسیاری از اهالی موسیقی، ساز زهی « قیچک » (یا غیچک، غیژک، قیژک) یاد آور سرزمین اساطیری سیستان و بلوچستان می باشد، چه آنکه خواستگاه این ساز را (که خود در واقع مادر ساز هائی از قبیل کمانچه و ویولون می بوده است) باید در سیستان زمین جست . قیچک هم چنان در این دیار مورد استفاده قشر خاصی از نوازنده ها قرار می گیرد به گونه ای که بسیاری از اهالی بومی سیستان، قیچک را با نام « حبیب الله قادر آتشگر »، نوازنده ای معروف آن می شناسند.

ساز ودوهل

ساز (سازی شبیه سرنا) ودوهل آلات موسیقایی ویژه ای که در مراسمات شاد به خصوص رقص های محلی سیستان کاربرد دارد

(۱) چاپ زابلی :

بصورت گروهی توسط مردان اجرشده و در مرحله ۳ چاپی مشترکاً توسط زنان و مردان و بدون چوب انجام می شود. این رقص با سرعتی آرام شروع می شود و در هر مرحله بر سرعت رقص و موسیقی افزوده می شود. مراحل مختلف رقص: گران چاپ (حرکت سنگین) ، چاپ خاشی (اوکاتی) با سرعت متوسط و سه لتک (سه چوبه) با سرعت تند.

(۲) چوب بازی :

بصورت گروهی یا دونفره توسط مردان انجام می شود. مراحل آن مانند چاپ زابلی و هر نفر با دو چوب.

(۳) رقص شمشیر :

از هنرهای نمایشی اصیل (گرچه گفته می شود قدمت این نوع رقص به ۲ دهه می رسد) سیستان است و غالباً دونفره و هر بازیگر با دوشمشیر. رجز خوانی و چرخ، حمله ، دفاع، گریز، و غلت زدن از مراحل آن است.

چوب بازی سیستانی؛ نماد صلح و جنگ!!!

در چوب بازی عده ای از افراد با تشکیل دایره و همراهی نوای دهل و ساز به حرکت درآمده و با کوبیدن چوب های کوتاهی که در دست دارند در یک حرکت دوار به چرخش درمی آیند. چوب به عنوان یکی از عناصر موجود در این رقص به شدت معنایی نمادین دارد. در این جا چوب وسیله ای برای به ظهور رساندن احساس شادی ست. از سوی دیگر چوب به عنوان یکی از اولین سلاح های مورد استفاده بشر شناخته می شود و از دیرباز یکی از اولین وسایل دفاعی انسانه بوده است. چوب به عنوان یک سلاح در زندگی گذشته مورد استفاده قرار می گرفته و از همین روست که می گوئیم چوب بازی نمادی است از جنگ و صلح، نمادی از شادی و دفاع. چوب بازی به عنوان میراث به جا مانده از زندگی گذشته، در دورانی نه چندان دور دارای کارکردی دوگانه بود. از یک سو فرصتی برای ابراز شادی در صلح و از سوی دیگر تمرینی برای آمادگی دفاعی. هنوز که هنوز است در میان مردم سیستان هنر استفاده از چوب به عنوان یک وسیله دفاعی مهارتی ستودنی به حساب می آید. (کوچک زایی)

((تعداد کمی از صاحب نظران معتقدند که در قدیم مقامی به نام زابل گبری (منسوب به زرتشتیان سیستان) وجود داشته که امروزه از میان رفته است.))

از اهالی معروف موسیقی سیستان ، مرحوم علی شهری، مرحوم پرویز مالکی مستیان ، حمیدرضا آهنگری و مرحوم غلامرضا شریف ، غلامعلی بندانی ، شبستری ، حبیب الله وحلیم قادر آتشگر ، امیر زابلی و... که ترانه های زیبایی توسط ایشان ساخته و خوانده شده بود.

تاکنون از آهنگهای محلی و قدیمی سیستان هیچ نتی نگاشته و کتابی نوشته نشده بود. تا اینکه در اوایل دهه ۹۰ حاصل تلاشهای هنرمند ارزشمند سیستانی ، حمیدرضا آهنگری (آیتی) پس از ۱۵ سال انتظار به چاپ رسید.

در این کتاب نت ترانه های محلی سیستان از جمله :

پدر خوبه که مادر نازنینه (شور) ، ننه مه کنجکه تونو (افشاری) ، لالائی (شور دشتی) ، یار خدا خدا (سه گاه) ، عزیز جو شهربانو (سه گاه) ، سوختی جانم (گوشه بیداد همایون) ، در واکنه در واکنه حنا بیاره برشما (گوشه چکاوک همایون) ، بابا گل افروز (شوشتری همایون) ، لیلی جان (ماهور) ، مه وبازار میرو (ماهور) ، دلبر شیرینم (راست پنجگاه) ، یار آقا جان (راست پنجگاه) و سر تراشک (چهارگاه) نگاشته شده است.

استاد آهنگری می نویسد :

تصنیفهای قدیمی سیستانی در چارچوب ردیف ها و مایه های هفت دستگاه موسیقی سنتی ایران می باشند ولی با حالت ها ، تحریرها و تکیه های محلی منحصر به خود که این حالت موسیقایی را از موسیقی دیگر مناطق کشور متمایز می نماید.

از زمان ساخت آهنگ ها و ترانه ها تاریخ دقیقی در دست نیست ولی با بررسی ها و پژوهشی که تاکنون انجام داده ام دریافتم که احتمال قریب به یقین مربوط به قبل از دانشمندان بزرگ ایرانی چون رودکی ، ابن سینا و صفی الدین عبدالمومن می باشد، چراکه دو بیتی یا چهار بیتی از قدیمی ترین نوع شعر در فرهنگ پارسی بوده که موسیقی به همراه داشته است. موضوع قابل توجه دیگری که در موسیقی محلی سیستان مشاهده می شود این است که بیشتر آهنگها و اشعار آنچنان با هم عجین هستند که پیداست نوازنده ضمن نواختن ساز دوبیتی یا چهاربیتی مورد نظر را هم زمزمه می کرده و البته شاید خود ترانه سرایی کرده است.

وی در این رابطه می نویسد : در ردیف دستگاهی موسیقی سنتی ، گوشه ای در دستگاه سه گاه و چهارگاه به نام زابل نامگذاری شده است. پس از جمع آوری و بررسی ترانه های قدیمی سیستانی و مطابقت با این گوشه دریافتم که دو ترانه « یار خدا خدا» و « عزیز جو شهربانو» بر این پایه ساخته شده است.

موسیقی بلوچستان

در میان تمام موسیقی هایی که در نواحی مختلف ایران وجود دارند از ماهیت و کیفیت ویژه ای برخوردار است. تنوع ملودیک و ریتمیک آثار و نوازندگان صاحب نام و وجود سازهای با بافت و ساخت متفاوت با سازهای دیگر مناطق ایران جلوه ای خاص به موسیقی این خطه از کشورمان داده است.

به نقل از استاد بزرگ زاده، در ایران لیکو شاخص‌ترین و مهم‌ترین مقام در موسیقی شمالی بلوچستان (سرحد) و تا حدودی مترادف با ذهیروک (آواز بنیادی نواحی مرکزی و جنوبی بلوچستان - مکران) است. محتوای موسیقایی مقام لیکو و اشعار مورد استفاده در آن بیانگر غم و هجران است. بسیاری از نمونه‌های موسیقی بلوچستان مانند لیلو (لالایی)، موتک (مویه)، برخی از آوازهای کار و تعدادی از آوازاها و ترانه‌های بلوچی بر اساس کیفیت این مقام شکل می‌گیرند. لیکو انواع مختلفی دارد که هر نوع مربوط به یک ناحیه یا محل و گاه یک تیره خاص است. لیکو سرحدی که در مناطق شمالی بلوچستان شهرای خاش و زاهدان رواج دارد، لیکو بم پستی که متعلق به منطقه بم پشت از توابع سراوان رواج دارد و لیکو دلگانی که لیکوی متعلق به منطقه دلگان از توابع ایرانشهر است. در نواحی مرکزی بلوچستان گاه شاهد اختلاط محتوای موسیقایی لیکو و ذهیروک هستیم.

لیکو یک بیت موزون و قافیه‌دار دارای مصراع‌های ده هجایی است که مضمون آن را مطالب عاشقانه تشکیل داده‌است

بلوچستان را می‌توان از نظر فرهنگی به دو ناحیه تقسیم کرد: سرحد زمین و مکران.

سرحد زمین دربرگیرنده شهرهایی چون زاهدان خاش نصرت آباد میرجاوه است و منطقه مکران در واقع از سراوان به سمت جنوب تا دریای عمان. تفاوت‌هایی در موسیقی دو منطقه وجود دارد.

آواز لیکو همانطور که گفته شد مهم‌ترین آواز سرحد زمین است که در مناطق مختلف ویژگی‌های خاص خود را دارد. مانند لیکو سوران، لیکو بزمان، لیکو دلگان و ...

آواز زهیرک مهم‌ترین آواز مکران است. ذهیرک نیز به چندین نوع مختلف تقسیم می‌شود و هرکدام به بخشی از مکران مربوط است.

موسیقی آوازی

هر چند تلفیق موسیقی بلوچستان با مراسم و سنن قومی باعث شده که تا این حد حفظ شود اما با پهنای گسترده‌ای که دارد تقسیمات فراوان و نام‌ها و واژه‌های بسیاری پدید آورده و همانند موسیقی سایر اقوام ایرانی نشانه‌های زیادی از فرهنگ اصیل ایرانی و باورهای اسلامی دارد. ترانه‌های عامیانه بلوچستان در مراسمات و اعیاد، جایگاه ویژه‌ای دارد که در مراسمات عروسی و ختنه سوران و بویژه اعیاد خوانده می‌شود.

۱) سپت (صفت) به معنای پرستش و تمجید آهنگی که هنگام تولد نوزاد به مدت ۱۴ روز زنان آن منطقه به صورت دسته جمعی این ترانه را می‌خوانند. موضوع متن این اشعار، خدا، رسول و بزرگان دین می‌باشد.

۲) وربت پس از زایمان به صورت گروهی توسط زنان خوانده می‌شود.

۳) شپتاکی اجرای این ترانه پس از وضع حمل توسط بستگان خوانده می شود، معمولا دسته جمعی و میان دو گروه از خوانندگان متناوبا به صورت سوال و جواب تعویض می گردد.

۴) لار و ششگانی در شب ششم تولد نوزاد خوانده می شود.

۵) لیلو در حقیقت همان لالایی است با آهنگی کشیده و ملایم

و پس که واب ترا رودین ایت .....بے وایی ترا رنجین ایت

وهدی که ننوک مان وتی مات ء سرزنانان گرتیب ایت و زنزر ایت و آرام و کراری نیست

۶) سوت (صوت) آهنگ های شاد همراه با ترانه هایی در مورد زیبایی های طبیعت می باشد.

۷) نازیک به معنی ستایش است برای شش شب مراسم عروسی اجرا می شود.

۸) لارو و هالو در آخرین روز مراسم عروسی اجرا می گردد

۹) شعر آوازی است که متن آن داستان های حماسی، عشقی، وقایع تاریخی، رویدادهای اجتماعی و پند و اندرز است و در واقع نوعی داستان سرایی همراه با اجرای موسیقی است.

۱۰) زهیرک در قدیم در هنگام کار روزانه توسط زنان خوانده می شده است.

۱۱) موتک یا مودک ویژه مرثیه و مراسم عزاداری و ترحیم است

۱۲) امبا ویژه ماهیگیران است و به شکل گروهی خوانده می شود

۱۳) گواتی، گواتی نوعی بیماری روحی است بیشتر در زنان مشاهده می شود که با اجرای ترانه گواتی این بیماری از بین می رود.

۱۴) دمال

۱۵) مالد یا پیرپتر از دیگر ترانه هاست.

بخش گسترده ای از موسیقی آواهای بلوچی ترانه های ذهیروک است که در گذشته نه چندان دور توسط زنان خوانده می شده ولی امروزه توسط مردان با ساز خوانده می شود. آوازهای جمعی زنان (جمع خوانی) که بیشتر بصورت هتروفونیک انجام می شود . بعنوان مثال : لالوهای حنابندان ، لالوهای حمام و رخت پوشی عروس و داماد که از میان آن همه تنوع آوایی می توانیم به دو صداییهای له لالو لالو له لالو یا لاری لاروک سالونگ منی خدایاداتا که دو خواننده زن روبه روی هم می نشینند، ابتدا نازینک می خواند ، هم

خوان بیت او را تکمیل می کند و جمع پاسخ را بصورت هموفونیک* (دو صدایی) تکرار می کنند و ادامه می دهند.

موسیقی آئینی : تعریف کلی به نام لیب دارد و به هنگام چوب باریهای شادپانه و رزمی به آن لّتی لیب (لت : چوب) می گویند و به هنگام موسیقی توسل و درمان چهار تعریف خاص می یابد : سازه لیب (بازی ساز) - کُپار ء لیب (بازی کپار) - ولاگ لیب (لاگ بازی) - هونء لیب (بازی خون) و هنگامی که لیبها را به بررسی آرویم همگی نغمات آن در شاخه بازیهای آئینی قرار می گیرد. نعت به معنای به همراه مدح که با عنوان گویشی بومی « نات » نامیده می شود از جمله آوازهای مذهبی غنی و مهم است که در مراسم شبتاکی به همراه آوازهای سپت و وزبت خوانده می شود. در هنگام اجرای ترانه ها و بیتها نوازندگان دیگری که خواننده و نوازنده اصلی را با ساز مشابه همراهی می نمایند پنجگی می نامند و اگر یک نفر هم ساز بنوازد و هم بخواند تکه زن می نامند

*****

مردان بلوچ برای خود موسیقی خاص دارند و چون بیشتر موسیقی خود را به همراه ساز اجرا می نمایند به هر آهنگ آن در مفهوم کلی « طرز » می گویند. اجرای موسیقی اصیل در بلوچها به عهده نوازندگان و خوانندگان طایفه است که این هنر را از نیاکان خود به ارث برده اند و به آن پهلوان می گویند که مشتق از دو کلمه «پهلُو» به معنی دلاور و دانا و « دان» به مهنی خواننده است . این پهلوانان در زمان حاضر دو شیوه اجرایی دارند :

۱. ترانه خوانی به زبانهای خاص منطقه

۲. ترانه خوانی پارسی که به آن « پارسی وانی » می گویند.

این اجرا دو شکل متمایز به لحاظ محتوای درخور مناسبت دارد :

الف (صوت (سَوْت)

ب (بیت (شِئِر)

اشکال سَوْت در شاخه های زیر تقسیم می شود : موسیقی آئین های سور و سوگ، آئینهای باورمدارانه ، آئین کار و تلاش ، خرده نمایشهای آئینی ، توصیف در سه گونه عاشقانه و ساز و حال ، شکار در دو گونه صحرائی و دریایی، آسیاب گردانی و کُستی و شادی عیدگاه. بعنوان مثال در در عروسی ها نغماتی چون حنابندان ، سالونگ داده خدا ، هَلو هَلو هلووه و... و یا سَوْتهای جمعی زن و مرد در راه خانه عروس می خوانند : مبارک مانی سالونگ کارارا.

گونه های دیگر سَوت : ترانه های عاشقانه ، سوت‌های صیادی ، موسیقی وصف طبیعت که آهنگهای آن را در مراسم آئینی درمان و توسل نیز اجرا می کنند مانند ساز سیمرغ ، ساز مار ، ساز مام (خرس) ، زی مُر (موج و ساحل) و... (برخی از این نمونه ها در موسیقی قلندری یا همان گواتی بلوچستان اجرا می شود.

موسیقی سازی

همچنین در موسیقی بلوچستان سازهای منحصر به فردی استفاده می شود از جمله : سازهایی مانند قیچک، رباب، بنجو، تنبورک، دهلک، دو نلی، چنگ، سیمرغ و سازهای ضربی همچون طشت و کوزه مخصوص منطقه بلوچستان است.

آلات زهی؛ این ساز اساساً سازی محلی است و در نواحی خراسان و سیستان و بلوچستان نواخته می شود. آلات ضربی؛ دهل و دایره از سازهای ضربی هستند.

قیچک : این ساز شبیه به قیچک سیستانی بوده با این تفاوت که کاسه ای به بزرگی کاسه تار و دسته ای کوتاه دارد. نام دیگر قیچک سرود یا سرور است. به قیچک نواز، سرودی می گویند. این ساز شبیه کمانچه است با این تفاوت که کاسه ای به بزرگی کاسه تار و دسته ای کوتاه دارد. هنگام نواختن روی زانو یا زمین قرار می گیرد و آرشه یا کمانک به طور افقی با سیم ها تماس دارد. قیچک را معمولاً در بلوچستان می سازند، طنین خوشایندی دارد و در آهنگ های بلوچی یکه تاز میدان است. صدای آن وسعت زیادی دارد به همین دلیل به عنوان مناسب ترین ساز برای اجرای موسیقی های شاد و غم انگیز انتخاب می شود. از نظر کارکرد و قدرت اجرای آهنگ های مختلف می توان قیچک را با ویلن مقایسه کرد.

رباب : این ساز در نوع موسیقی عرفانی از ابزار اصلی به شمار می رود و نواختن این ساز در مراسم مولودی و موسیقی عرفانی در منطقه بلوچستان مخصوصاً در منطقه پیرآباد قدمتی ۷۰۰ ساله دارد.

تنبورک : این ساز شباهت زیادی به سه تار دارد. در نوع موسیقی حماسی، تنبورک نواز را پهلوان و در موسیقی عرفانی و صوت، تنبورک نواز به تنبورکی مشهور است.

سرنا : مخصوص مراسمات عروسی است.

دهل بزرگ : همراه با سرنا بوده و بدنه آن چوبی است.

تیمبوک- دهلک- دهل مگرمان- دهل بزرگ لیوا- سیمرغ- بنجو- دونلی (ساز محلی بمپور)- طشت و کوزه و دوکر از دیگر سازهای بلوچستان است.

بنجو، سری زخمی بر زانوی نواختن

یکی دیگر از ادوات موسیقی بلوچستان بنجو است که صدای شلوغ و رسایی دارد. به هنگام نواختن، یک سر آن را روی زانو و سر دیگرش را روی زمین می گذارند و با دست راست با مضراب، زخمه می زنند و با دست چپ یکی از دکمه های فلزی را فشار داده تا میله متصل به دکمه سیم ها را قطع کند و پرده را تغییر دهد و با کم و زیاد کردن فشار انگشتان روی دکمه ها هر نت طنین خاصی پیدا می کند.

* دونلی، سازی که در بمپور به خاک می رود

نی از دیگر ابزارهای موسیقی بلوچستان است که صدای سوزناک و غم انگیز دارد، نی از چوب نی ساخته می شود. نوازنده آن را نلی می گویند و در موسیقی گواتی نیز از نی استفاده می شود. علاوه بر نوازندگی تک نی در بلوچستان دو نی نیز نواخته می شود که به آن دو نلی می گویند. در حال حاضر تنها نوازنده دو نی در ایران که در جشنواره پارسال و امسال جایزه ویژه جشنواره فجر را دریافت کرد، استاد پیر «شیر محمد اسپندار» اهل بمپور ایرانشهر است و متأسفانه شاگردی که کار وی را دنبال کند، ندارد.

* دوکر، کوبیدن بر پوست ضخیم زندگی

دوکر را دهل نیز می گویند. این وسیله همیشه گروه را همراهی می کند و از این جهت ضرب را به خاطر می آورد، ولی با این تفاوت که ضرب را از یکسو می نوازند و دوکر را از دو طرف با ضربه های محکم بر پوست ضخیم می کوبند. دوکرنواز را دوکری می گویند.

* طشت و کوزه، طنین آهنگی در خاطره تاریخ

طشت و کوزه از سازهای قدیمی بلوچستان است که هم اکنون رو به فراموشی می رود و به ندرت مورد استفاده قرار می گیرد. البته چند سالی است که مجدداً از سوی گروه ماشاءالله بامری در ایرانشهر مورد استفاده قرار می گیرد.

موسیقی سازی و آوازی

(۱) نعت و غزل که همان موسیقی عرفانی بلوچستان است و سازهای به کار رفته در این موسیقی، رباب و تنبورک می باشد.

(۲) صوت و نازیک، با ترانه و آواز همراه است. آهنگ های صوت متنوع نیست و یکنواختی آشکاری در آن مشاهده می شود اما ترانه های صوت کاملاً متفاوت می باشد. در آهنگ های نازیک تنوع زیادی دیده می شود که در مراسم عروسی نواخته می شود.

(۳) موسیقی حماسی و پهلوانی، وقایع تاریخی و حماسی بلوچستان را بیان می کند و در مجالس بزرگان توسط پهلوانان و همراهانش اجرا می شود.

۴) موسیقی درمانی که به این موسیقی به اصطلاح گواتی می گویند که برای درمان بیماری های روحی به کار می رود.

۵) موسیقی سپت، این نوع موسیقی توسط زیورآلات زنان نواخته می شود.

از موسیقیدانان برتر بلوچ میتوان به اساتید مرحوم کمال خان هوت - شیر محمد اسپندار - دین محمد موسی زنگشاهی - موسی بلوچ - در زاده - درویش عبدالرئوف صاحب زاده و...

علیرضا سنجولی

روزنامه ایران، شماره ۳۸۷۴ به تاریخ ۸۶/۱۲/۱۱، صفحه ۱۱ (ایران زمین)

*موسیقی و خلسه - ذکرهای مراسم گواتی بلوچستان : محمدرضا درویشی

*دایره المعارف موسیقی کهن ایران : مهران پورمندان

*دایره المعارف سازهای ایران ج ۲ : محمدرضا درویشی

*آشنایی با موسیقی نواحی ایران : هوشنگ جاوید

*آئینه و آواز - مجموعه مقالات درباره موسیقی نواحی ایران : محمدرضا درویشی

سایت نیزار

سایت میراث فرهنگی

وبلاگ باشگاه جامعه شناسی

محمد علی ابراهیمی